

Monument funerari de Jaume I. Obra de Lluís Domènech i Montaner

Antonio SALCEDO MILIANI

Breu història del monument funerari de Jaume I

El 1853 la ciutat de Tarragona va guanyar el dret de guardar les despulles del rei Jaume I d'acord amb la Reial Ordre del 14 de maig d'aquell mateix any.

Jaume I, que havia mort a València l'any 1276, estava enterrat al Monestir de Poblet, segons la seva última voluntat. Hem de tenir en compte que el monestir de Poblet era la fundació reial més important dels reis d'Aragó. S'havia convertit en Panteó reial després de la mort de Pere el Cerimoniós.

El 1835, quan es va produir la desamortització, els monjos varen abandonar el monestir i es varen refugiar a l'Espluga de Francolí. El monestir fou saquejat i les seves tombes profanades. Part de les despulles reials les va recuperar el capellà de l'Espluga de Francolí, que les va guardar a la seva església. Posteriorment, per iniciativa d'un comerciant de Barcelona, Pere Oil i Serra es va decidir construir una tomba més adient d'acord amb la categoria dels personatges.

Reunits a l'Espluga, el seu alcalde, els regidors i el capellà varen examinar les despulles i varen creure reconèixer les que pertanyien al rei Jaume I, a causa de les seves grans dimensions i perquè portaven el senyal d'una cicatriu al front, rebuda en la lluita per la conquesta de València. Totes les restes varen ser traslladades a la catedral de Tarragona.

El 1851 l'Ajuntament de València va demanar a la reina Isabel II l'honor de tenir el cos del rei Jaume I. La ciutat de Tarragona va fer valer els seus drets i va obtenir la custòdia de les despulles reials amb la condició de construir en el terme de dos anys un sepulcre digne. El 1854 es va produir l'epidèmia de còlera que va obstaculitzar l'execució del projecte. Es així com varen decidir aprofitar les restes que havien quedat de la tomba del monestir per a construir un nou mausoleu dedicat a Jaume I a la catedral de Tarragona.

El maig de 1906, amb motiu de les festes de Santa Tecla, la comissió de festes proposà construir un sarcòfag per a dipositar les despulles dels reis, reines i infants, tal com s'havia fet per al rei Jaume I.

Es varen iniciar els tràmits corresponents: permisos, autorització del capítol metropolità i del Ministeri d'Instrucció Pública.

L'1 de desembre de 1906, la comissió, amb totes les autoritzacions necessàries, va encarregar el projecte a l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner. El conegut arquitecte tarragoní Ramon Salas fou nomenat responsable dels tràmits del monument que, com veiem, era en principi per a dipositar-hi les restes de les despulles reials.

El gener de 1908, amb motiu del setè centenari del naixement del rei Jaume I, la Comissió de monuments fou invitada a anar a Montpeller per a participar en els actes que amb aquell motiu s'hi celebrarien.

En la sessió de la comissió de monument del 30 de juny de 1908 es va fer la lectura de la Reial Ordre que aprovava el projecte de dos sarcòfags a la Catedral, un per a donar sepultura definitiva al rei Jaume I i un altre per a les restes dels personatges reials ja assenyalats; però resultà que com que el pressupost del ministeri era reduït només es podia construir un sol sepulcre, el dedicat al rei Jaume I. (Segurament la comissió de monuments va canviar d'idea després d'assistir a la celebració de Montpeller, i encarregà a Domenèch i Montaner dos projectes enlloc d'un).

El procés d'elaboració fou molt llarg. Durant els anys que va durar la construcció del monument es varen produir una sèrie de discussions i desavinences sobre el lloc d'emplaçament, que l'arquitecte havia disposat que fos a la nau central de la catedral.

El març de 1923, Domènech i Montaner, juntament amb la comissió de monuments i la del capítol metropolità, va anar a la catedral per a intentar arribar a un acord. Finalment varen decidir col·locar el Mausoleu a l'altar de Santa Llúcia.

Al maig d'aquell mateix any, el senyor Ixart donà compte d'haver rebut part del monument funerari, realitzat per Lluís Domènech i Montaner (que havia mort recentment) i se li encarregà que l'acabés mentre que el seu fill, Pere Domènech i Rovira, fou l'encarregat d'emplaçar-lo.

El 1952 les despulles reials varen ser traslladades novament al monestir de Poblet, amb la qual cosa el monument quedà sense utilització a les dependències de la catedral.

Al juny de 1987 l'Ajuntament de Tarragona amb la col·laboració d'una entitat bancària feren la restauració d'aquest monument amb la intenció de donar-lo a conèixer i col·locar-lo en un lloc idoni per el gaudi de tota la població, donada la importància que té aquesta obra, tant per la finalitat a què va ésser destinada, com pel fet d'ésser una realització d'un dels arquitectes més importants de Catalunya.

Panteó de Jaume I

El monument respon a l'estructura de les tombes gòtiques, integrat per tres elements: la base, el sarcòfag i el dosser. Segons Cèsar Martinell, l'arquitecte es va inspirar en les tombes tres-centistes de Santes Creus.

La base està composta d'un podium de marbre, terminat en unes volutes que volen representar les onades, corresponent a l'aspecte de barca que presenta el sarcòfag. En el cos de la base trobem sis medallons amb decoracions heràldiques.

El sarcòfag en forma de barca té dues figures. Una de femenina i un àngel a proa. La de la popa porta una corona a les seves mans i l'àngel porta la bandera de les quatre barres. Està tot decorat amb mosaics i presenta tres corones a la part superior. A cada costat del sarcòfag hi trobem tres àguiles bicèfals, cada una amb un escut i envoltada de girs.

El dosser està sostingut per vuit columnes cilíndriques, quatre a cada costat. Els fustes d'aquestes tenen decoració en relleu. Sobre aquest recolzen una mena de capitells de formes cilíndriques, que tenen com a decoració en les seves cares circulars creus patents curvilínies.

Sobre les columnes s'aixequen els arostrilobulats. A l'alçada del lòbul superior trobem altres capitells cilíndrics que en el projecte estan decorats amb àguiles bicèfals. A continuació els pinacles, cada un amb dues esferes amb ornamentació geomètrica.

La coberta del dosser està decorada amb mosaics sobre els quals hi ha tres peces circulars que, segons els dissenys originals, haurien de complir funcions de llànties (en el projecte n'hi apareixen nou).

El dosser està coronat per una cresteria amb ornamentació vegetal estilitzada i una sèrie de boles amb relleus daurats.

Frontalment el monument pren més l'aspecte de barca, presidida o custodiada per les dues figures assenyalades. La disposició d'aquestes escultures, la de la proa més baixa que la de la popa, permet la seva visualització, a la vegada que conformen un atractiu joc compositiu, emmarcat per l'arc, les dues columnes amb els seus pinacles i coronats per una creu patent. La decoració en relleu en tons daurats més el color original de la pedra fa que sobresurti la profusió colorística dels mosaics.

La part interior del dosser presenta també decoració amb mosaics. Al mig trobem l'escut dels quatre pals sobre una creu patent amb una corona a cada braç. La resta dels motius són de caràcter vegetal i variacions sobre la creu.

Programa Heràldic

Es conegut el gran interès que Domènech i Montaner tenia pels estudis heràldics. Fruit d'aquestes n'és el preciós manuscrit que consta de sis volums. *L'Armerial històric de Catalunya des dels orígens fins al segle XVI*, tot ell il·lustrat amb dibuixos en color, que es conserva a l'Arxiu històric Municipal de Barcelona. En aquests manuscrits ens hem basat particularment per a estudiar el programa heràldic.

Hem trobat que l'arquitecte va fer servir gran part dels escuts i segells reials pertanyents a Jaume I per a ornamentar la seva tomba i dotar-la d'un significat propi.

Seguint el mateix ordre de la descripció formal del monument tenim: Sis medallons a la base. Dos d'ells presenten al rei Jaume I assegut, un d'ells jove, imberbe, tenint en la mà dreta una espasa i en la mà esquerra un pom amb una creu, símbol reial, amb la següent inscripció: + SIACOBI DIGRA REG ARAG COMIT BARC (segell de Jaume per la gràcia de Déu, rei d'Aragó, comte de Barcelona). En l'altre medalló, el sobira té barba i porta els mateixos atributs, assegut sobre un banc, decorats amb caps d'animals en els extrems amb la inscripció: + S IACOBI DEI GRA REG ARAGON ET MAIORICAR' ET VALENCIE (segell de Jaume per la gràcia de Déu, rei d'Aragó, Mallorca i València).

En els medallons del mig trobem un lleó coronat. El lleó és considerat com un dels animals més nobles i com el rei dels quadrúpedes. Es l'animal més freqüent a l'heràldica. Té la següent inscripció: + SIGILLVM CONCILII CESARAUGUSTA (E), (segell del consell de Saragossa). L'altre medalló central presenta una creu patent amb la inscripció: + S VNIVERSITATIS BARCH, (segell de la universitat de Barcelona).

En els dos medallons restants hi ha dues representacions d'altres segells utilitzats per Jaume I. La seva figura heràldica en estil antic i nou estil, (totes dues amb els estels de vuit puntes d'acord amb els principis de l'heràldica catalana) i amb les següents incipcions: + S DOMINI MONTIS PESVLANI (segell del senyor de Montpeller) i + COMITIS BARCHI ET IURGELLI ET DNI MONTIS PESSV (del comte de Barcelona i de l'Urgell i senyor de Montpeller).

En els costats del sarcòfag com hem dit hi ha sis escuts. El primer partit en faixa: primer d'or, quatre pals de gules; segon d'argent, una rodella de guies. Es l'escut de Jaume I, com a senyor de Montpeller que duen les seves monedes, en qualitat d'hereu de la seva mare, Maria de Montpeller.

Al centre, un escut d'atzur amb una creu patent fixada amb punxa d'argent, és el senyal antic d'Aragó i a l'extrem un escut d'or, quatre pals de gules, el cap de atzur amb un castell d'argent, el senyal més antic del regne de València.

En l'altre costat, oposats i pel mateix ordre, un escut amb una creu de gules acompanyada de quatre caps de moro de sable, és l'escut modern del rei d'Aragó. L'escut del mig té la creu de Sant Jordi acompanyada de quatre escussons amb les

armes del rei d'Aragó, és l'escut de Barcelona, i en darrer lloc un escut amb les armes del rei d'Aragó i una corona al cap, que és l'escut del regne de Mallorca.

Darrera d'aquests escuts hi ha sis àguiles bicèfals, introduïdes en l'heràldica catalana en el comptat de Pallars i que posteriorment seria refeta amb elements propis de Catalunya. Segons Martí de Riquer, així com el lleó és el primer animal de la terra, l'àguila és el primer dels ocells.

Cada àguila està envoltada de quatre animals fantàstics, els inferiors són dos grus, barreja bàsica d'un lleó i d'una àguila. Es poden considerar com animals protectors.

Les tres corones a la part superior del sarcòfag representen els regnes d'Aragó, Mallorca i València.

En relació amb les escultures, creiem que Domènech i Montaner es va inspirar en una miniatura que representa a Jaume III de Mallorca, reproduïda en el seu "armorial Històric", que es troba en el còdex fr les Leges Palatinae, i Ordenacions de Cort de la Biblioteca de Brusel·les. L'esquema compositiu de les escultures, tal com el veiem a la fotografia que representem, és el mateix.

La proa en forma de figura femenina representa una victòria, i si ens atenim al seu valor simbòlic, constitueix una realització d'ordre material davant del caràcter espiritual de l'àngel de la popa. Poden ésser la vida i la mort, les dues enteses com un triomf. En el projecte l'àngel porta la bandera de les quatre barres.

La resta de motius ornamentals estan aconseguits amb les variacions de les creus patents, l'ornamentació vegetal i la representació de la mar en onades de color blau, or, platejat i gris.

En l'interior del dossier, el motiu principal està integrat per l'escut reial amb els quatre pals sobre la creu patent de quatre corones usat per Jaume I en les seves monedes de Montpeller. La resta dels motius estan inspirats en variacions de les creus de les monedes de Barcelona, València i Saragossa en temps del Conqueridor, combinades amb la flor de lis, un dels símbols reials més antics.

Com es pot veure, tots els elements de caràcter heràldic són al·lusius a la categoria i al llinatge de la persona a qui estava dedicat el mausoleu: Jaume I.

Altres col·laboradors

Hem trobat escasses informacions sobre l'escultor que va realitzar els treballs en marbre i pedra: Narcís Gorch, un escultor i lapicida del primer terç del S. XX. La seva col·laboració amb Domènech i Montaner segurament fou molt reduïda.

Com a mosaicista segurament va treballar-hi Lluís Bru i Salelles, un valencià que va crear quasi tots els mosaics de l'Institut Pere Mata de Reus i els coneguts de les fades múiques del Palau de la Música Catalana.

El Mausoleu de Jaume I de Domènech i Montaner

Domènech i Montaner va realitzar aquesta obra en uns anys molt importants dins del seu procés creatiu. Segurament l'arquitecte va voler acceptar aquesta proposta perquè es tractava d'un personatge cabdal per a la història de Catalunya. No cal recordar la coneguda trajectòria política de l'arquitecte més important del modernisme de la Renaixença i el seu esperit catalanista.

Els plans i dibuixos conservats a l'arxiu familiar mostren una de les característiques bàsiques de la seva manera de treballar: el seu acurat procés d'elaboració, amb tots els estudis necessaris, com es pot comprovar en els dibuixos i plànols del monument que s'exhibeixen.

En conjunt, l'obra adquireix fonamentalment un valor escultòric pel seu caràcter de monument, però la mida i els elements estructurals que l'integren el connecten completament a l'arquitectura del seu creador. L'esquema compositiu que utilitza amb tres arcs trilobulats és un constant de moltes de les seves obres, com la Casa Navàs de Reus, l'Institut de Pere Mata de Reus, l'Hospital de San Pau o la Casa Solà de Barcelona.

Bibliografia

- ALEGRET, Adolfo. *Tarragona a través del S. XIX*, Tarragona, 1924.
- BASSEGODA NONELL, "Juan Luís Domènech y Montaner y el monumento a Jaime I en Tarragona", *Revista Técnica de la Propiedad Urbana de la Provincia de Tarragona* . Año XX, n.29 1 y 2 semestre de 1979.
- BOHIGAS, Oriol. *Lluís Domènech i Montaner*, Barcelona, 1973.
- DOMENECH I MONTANER, Lluís, *Armorial Històric de Catalunya des de els seus orígens fins al segle XVI*, 6 vols Manuscrits il·lustrats, 1 vol. de notes.
- MARTINELL, César. "Sepulcro de los Reyes de Aragón. Dos proyectos modernistas poco conocidos de Domènech i Montaner", *La Vanguardia* , 3 de julio de 1971.
- SERRA VILARO, Juan, *La Comisión de Monumentos*, Tarragona, 1946.
- TODA I GÜELL, Eduard, *La Destrucción de Poblet 1800 - 1900*, Barcelona, 1935.